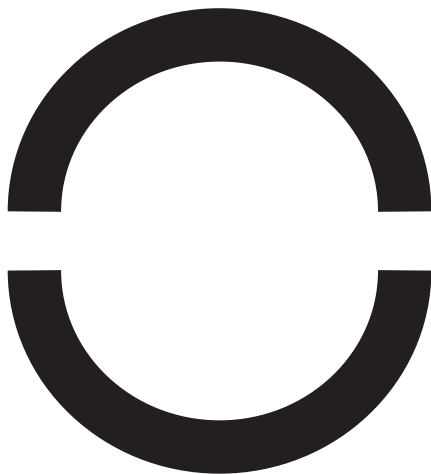

KARAKTERS

Filosofie en literatuur in zakformaat

**BARBARA
RAES
CAFUNÉ**

ACADEMIA
PRESS

D/2017/45/547 - ISBN 978 94 014 4773 7 - NUR 740

Vormgeving cover: Studio Lannoo

Vormgeving binnenwerk: Studio Lannoo

Zetwerk binnenwerk: Studio Lannoo

© De auteurs

Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag vervaelvoudigd worden en
of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie,
microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Academia Press

Prudens Van Duyseplein 8

9000 Gent - België

www.academiapress.be

INHOUD

PROLOOG: zoektocht naar vertroosting	7
1. Afscheid nemen: de binnen- en buitenkant van verdriet	11
2. Rituelen: een introductie op zakformaat	14
3. Afscheidsrituelen voor niet-erkend verlies	21
4. De kunst van het ontzorgen	25
5. Een ritueel bij dubbele mastectomie	30
6. Nieuwe rituelen voor nieuwe tijden	35
EPILOOG: een ritueel voor het aardbevingsgebied	51
Bibliografie	55
Grote dank	61

PROLOOG: ZOEKTOCHT NAAR VERTROOSTING

Feeling loss is part of love. That's the deal. Ignoring loss is ignoring love. (Elisabeth Kübler-Ross)

Met deze bijzondere zinnen in mijn achterhoofd nam ik na vijftien jaar afscheid van mijn gepassioneerde professionele leven in de kunstensector. Ik ruilde die grote liefde voor één jaar wegduiken in het 'niet kennen' en 'niet weten' en specialiseerde me in datgene wat op dat ogenblik het hoofdthema vormde in mijn eigen kleine bestaan: verlies. Ik raakte in die periode erg geïntrigeerd door de verbinding tussen afscheid, rouwprocessen en de behoefte aan nieuwe rituelen vandaag.

Van alle rituelen is het afscheidsritueel met betrekking tot de dood exceptioneel. Bij andere rituelen vormt 'hoop' een wezenlijk onderdeel van het gebeuren. Bij de dood is dat anders. Bij dat eindpunt wilde ik beginnen. Ik besloot een opleiding te volgen in uitvaartbegeleiding bij Green Fuse (Totnes, Engeland). Een onverwachte kanteling, die al snel de beste levensschool bleek te zijn.

Elke dag mocht ik bezig zijn met de dood, als ode aan het leven en wat we daarin kunnen betekenen.

‘Today is a wonderful day to die.’ Er zijn maar twee dagen in het leven waarop je niets kunt doen. De ene is morgen en de andere is gisteren. Er is dus alleen vandaag. Het zijn de woorden van Uller Gescheidl, begrafenisondernemer/docent. Mijn ontmoeting met hem overtuigde me om me tijdens mijn ‘transitiejaar’ verder te verdiepen in het proces van afscheid nemen. Niet als een oefening in verdwijnen, maar als een oefening om het leven te leven.

Mijn zoektocht kreeg op twee manieren vorm: enerzijds legde ik een theoretische bodem als onderzoeker aan het KASK, School of Arts (Gent); anderzijds richtte ik een eigen organisatie op om de praktijk uit te testen: Beyond The Spoken. Beide projecten zijn niet alleen complementair, ze voeden elkaar. Ze bevragen allebei de afwezigheid van zingevende rituelen in onze westerse samenleving en proberen antwoorden te formuleren vanuit de verbinding tussen de zorg, de kunsten en de nood aan nieuwe rituelen.

Het onderzoeksproject, Open Einde, is een interdisciplinaire samenwerking tussen de kunsten (architectonische

vormgeving) en mens en welzijn (sociaal werk). We zoeken naar de behoeften en verlangens in beide gebieden en ontwerpen nieuwe mentale en fysieke ruimtes voor afscheidsrituelen.

Beyond The Spoken is een nieuwe artistieke en sociale praktijk waarin ik samen met kunstenaars op maat gemaakte rituelen creëer voor grote en kleine kantelmomenten in het leven. Mijn afscheid van de kunstensector bleek noodzakelijk om een nieuwe verbinding met de kunsten te kunnen maken vanuit een andere invalshoek dan voorheen. De impact van kunst, de potentiële helende kracht van kunst, en kunst als betekenisvol onderdeel van wie we zijn, waren altijd onderwerp en drijfkracht van mijn professionele leven. Nu wilde ik in dit domein een stap verder zetten: rituelen en kunst als verbinders op het vlak van persoonlijke ontwikkeling en transitie.

Deze tekst beschrijft de integratie van de afgelegde weg: hoe Beyond The Spoken tot stand kwam, hoe de praktijk eruitziet, en wat dat kan betekenen in een breder maatschappelijk verhaal. Het is het verslag van een reis waarin velen zich zullen herkennen: zoekers, verbeelders, kunstenaars, verhalenvertellers en geëngageerde zielen die zich soms uitgeblust kunnen voelen door de

onmacht in het zoeken naar andere toekomstmodellen. Dit nog vrij onontgonnen terrein waarin kunst, zorg en rituelen in gemeenschappelijkheid iets aan elkaar kunnen overdragen, is de plek waar grote schatten liggen voor een samenleving met grotere zorgzaamheid. Het is mijn overtuiging en verlangen dat dit delen van een eerste stap iets kan betekenen in de nieuwe systemen en vormen die we nodig hebben voor onze toekomstige samenleving.

Het is het delen van een zoektocht naar vertroosting. Het is het delen van dit kleine gebaar: *een geliefde zacht met de vingers door de haren strelen*. Daar bestaat een woord voor in het Braziliaans-Portugees. Eén woord waar wij een volledige zin voor nodig hebben: *cafuné*.

1. Afscheid nemen: de binnen- en buitenkant van verdriet

De voorbije eeuw evolueerde onze omgang met de dood mee met ons veranderende mensbeeld. De status van het sterven verschoof van 'deel van het leven' naar 'een steeds grotere breuk met het leven'. De dood verdween uit de openbaarheid. Medicalisering en een betere kennis van besmettingsgevaar leidden ertoe dat mensen in het ziekenhuis stierven in plaats van thuis. Het afleggen en het kisten van de lichamen liet men voortaan over aan het mortuariumpersoneel. Door de ontkerkelijking en het ruimtegebrek in de steden kwamen nieuwe begraafplaatsen buiten het gezichtsveld terecht. De omgang met de dood werd geprofessionaliseerd en in de handen van begrafenisondernemers verder gecommercialiseerd.

Toch doken er de voorbije decennia een aantal factoren op die een omkering in onze omgang met de dood hebben teweeggebracht. De aids crisis van de jaren tachtig bijvoorbeeld, wees ons er pijnlijk op dat onze vormen van afscheidsrituelen niet strookten met de onrechtvaardigheid van dit lijden en jonge sterven. De opkomst van de hospices en palliatieve zorg leidde tot een groter bewustzijn over het belang van levenskwaliteit in de laatste dagen. De terugkeer van thuisverpleging, de mogelijkheid om thuis

te kunnen sterven en opgebaard worden, bracht andere vormen van afscheid nemen mee.

Nadat in de jaren zestig de transcendenten ideeën van ‘hemel’ en ‘hel’ op losse schroeven kwamen te staan, trad een duidelijke versobering van het begrafenisritueel in. Men legde zich neer bij een ingetogen katholieke liturgie of een ‘neutrale dienst’ in het crematorium. Vandaag is er echter een grotere behoefte aan persoonlijke begrafenisrituelen waarin de familie centraal staat, met de focus op het unieke leven van de betrokkene en de individuele waarden, normen en spiritualiteit (Morell & Smith, 2006). Het rituele repertoire van de mensen is opnieuw groter aan het worden. Tegenover de oude manier van verwerken, waarbij nabestaanden zo snel mogelijk verder moeten gaan met het leven, is bij jongere generaties meer het idee gegroeid dat er na het afscheid een specifieke symbolische relatie met de gestorvene wordt geboren. Een nieuwe verhouding, die een plek kan krijgen in het dagelijks leven.

Rouwen is het verdriet aan de buitenkant. Het zijn de verjaardagen, het wegdoen van de kleren en andere bezittingen, de feestdagen of andere gemarkeerde momenten. Het ritualiseren van deze momenten, het omgaan met het verdriet aan de buitenkant, heeft een effect op

het verdriet aan de binnenkant. Het ritueel als uiterlijke vorm, als expressie van rouw, helpt het innerlijke emotionele landschap evolueren. Rituelen helpen om wat men binnenin beleeft, het diepe verdriet, te laten bewegen. Ze bieden een kader, een rustpunt, een gevoel van erkenning en vormen in een rouwproces (dat een leven lang duurt) een belangrijke hulpbron tot verwerking.

Professionelen in de zorg- en uitvaartsector bevestigen vanuit hun praktijk de voelbare nood aan de ontwikkeling van 'nieuwe rituelen,' manieren om aan die confrontatie met het lijden, het afscheid en de rouw een nieuwe vorm te geven, in plaats van de pijn slechts te medicaliseren en het verdriet te privatiseren. Om de aard van die behoefte te specificeren, interviewden we vanuit Open Einde tientallen rouwexperten, verpleegkundigen, nabestaanden, mensen die recentelijk met verlies in contact kwamen en mensen die nog nooit iemand verloren hebben. Deze ruime peiling over de betekenis van afscheidsrituelen confronteerde ons met de complexiteit van het begrip 'ritueel' in een postseculiere en interreligieuze westerse samenleving.